

УДК 821.51

Панова Зенуре Сейрановна, старший преподаватель кафедры крымскотатарской филологии, Таврическая академия, ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского», г. Симферополь, республика Крым, Российская Федерация, e-mail: zenure.mussa@mail.ru

РАИМ ТЫНЧЕРОВ – ЭДЕБИЯТЧЫ ВЕ ПСИХОЛОГ.

(РАИМ ТЫНЧЕРОВ – ЛИТЕРАТОР И ПСИХОЛОГ)

Аннотация. В статье представлен анализ литературного наследия известного крымскотатарского писателя Раима Тынчерова, а также рассмотрена повесть «Черик асыр сонъ» («Спустя четверть века»). Основная задача данной работы – показать мастерство писателя при изображении внутреннего мира главного героя, его психологического портрета. Для достижения цели были использованы работы Валеева Д.Н., Ковалёва А.Г., Фазылова Р. и др.

Ключевые слова: анализ, психология, герой, эпоха, народ, современность, критика.

Panova Zenure Seyranovna, Senior lecturer of the department of the Crimean Tatar Philology Crimean Federal University Behalf of V.I. Vernadsky, Simferopol, Crimea Republic, Russian Federation, e-mail: zenure.mussa@mail.ru

RAIM TYNCHEROV WRITER AND PSYCHOLOGIST

Annotation. This article analyzes the literary heritage of the famous crimean tatar writer Raim Tyncherov, and also analyzes the story “Cherik asyr son” (“After a quarter of a century”). The main objective of this analysis is to show the writer's skill in depicting the inner world of the protagonist, while creating his psychological portrait. To achieve the goal, the works of writers were used, such as: Valeev D. N., Kovalev A. G., Fazylov R. and etc .

Key words: analysis, psychology, hero, era, people, modernity, criticism.

КИРИШ. Къырымтатар эдебиятынынъ белли векили Раим Тынчеровнынъ иджады узеринде иш алынып барылды. Муэллифнинъ «Черик асыр сонъ» эсери талиль этилди. Айыры дикъкъат баш къараманнынъ симасынынъ талилине айырылды. Афсуски, Раим Тынчеровнынъ мирасы бизим кунюмизгедже толу дереджеде огренильмеди.

Ишимиз узеринде Болат Ю. [2, 3], Дерменджи А. [5], Фазылов Р. [11], Усеинов Т.Б. [7, 9, 10] киби эдебиятшынасларнынъ ишлеринен къулландыкъ.

Теклиф этильген макъаледде Раим Тынчеровнынъ «Черик асыр сонъ» эсери талиль этильди. Языджынынъ эсер яратувда, къараманларнынъ психологик джеэттен ички дюнъясынынъ ачылувында усталыгъы акс этильди.

ЭСАС КЪЫСИМ. Раим Тынчеров 1908 сенеси Астыркъан коюнде фукъаре къорантада догъды. Бабадан оксюз къалып, тек ана тербиесини корьген Раим диний мектепте уч йыл окъугъан сонъ анасына ярдым этмек ичюн иш къыдырмагъа меджбур ола. Он – он бир яшындаки балагъа иш тапмакъ агъыр эди, анасы оны «Ялта» мусафирханесине «бала» хизметине берди. Мусафирханедде пара къазанып оламагъаны себебинден 1921 сенеси Аджы-Болат коюнде ыргъатлыкъ япты. 1921-1922 сенелерининъ ачлыгъындан сонъ, Раим Акъмесджитке къайтып, учь йыл арабаджылыкъ ишинен огърашты.

Раим мектеп тасилини корьмеди, лякин ондаки зекийлик, тюкенмез гъайрет ве эр шейни бильмеге авеслик тасильни омюр ёлунен кечмеге имкян догъурды. Онынъ биринджи элифбеси – тюкян, берберханелернинъ къапыларында русча язылар олды. Оларны эджалай-эджалай рус элифбесини де огрени ве бу вакъыттан сонъ элинден китап тюшюрмей окъуды.

Муреккеп омюрнинъ инджеликлери, шахсен озюнинъ башындан кечирген Раим Тынчеров, озь эсерлеринде акс эте. Языджынынъ эдебияткъа кельген девири муреккеп сынфий куреш заманы эди. Онынъ биринджи шиيري «Мухалифеткъярларгъа» 1926 сенеси «Яш къувет» газтасында басылды. Шиир

Горький, Маяковский, Блокның иджады тесиринде язылганы себебинден, шу язуджыларның услубини, гъаелерининъ чизгилерини ташыйлар.

Тынчеровның иджадий ёлу семерели олды, арадан эки йыл кечкен сонъ, 1928 сенеси «Яш эзилер» адлы биринджи шиирлер джыйынтыгъы чыкъты. Бу джыйынтыкъкъа кирген ве ондан сонъ газета ве журналларда дердж олунгъан шиирлери терен маналы, нефисликче уста язылгъан, бир чокъ алларда фельсефий мундериджели ве омюрнинъ актуаль вазифелерине джевап бериджи эсерлер эдилер.

1930 сенесинден башлап о, матбуат ишлеринде чалышты. 1932 сенеси «Юкселиш» адлы джыйынтыгъы чыкъты. «Яш ленинджилер», «Большевик ёлу» журналларында, «Къызыл Къырым» гезтасында ве радиокомитетте эдебий хадим ве терджиман вазифелеринде булунды.

Эдебий фаалиетини шириеттен башласа да, сонъра несирге ве драматургиягъа авушты ве 1931сенеси «Темирджан къарт» икяени яза. Бундан сонъ о койдеки сынфий курешке багъышлангъан «Шевкетовлар» (1932) повестини нешир эте. 1934 сенеси койлюлернинъ омюрине мураджаат этип «Эки дели», «Эки дава» икяелерни ярата. 1935 сенеси онынъ «Икяелер» джыйынтыгъы, 1936 сенеси исе эсерлери рус тилине терджиме этилип, «Сайлама эсерлер» джыйынтыгъы нешир олуна.

1957 сенесинден башлап, омюрининъ сонъунадже «Ленин байрагъы» газетасында болук мудире ве терджиман вазифесинде чалышты.

Бу девирде «Ленин байрагъы»нда бастыргъан «Бир яз акъшамында» серлевалы ильки повестинен джемаатчылыкънынъ дикъкъатыны джелып этти. Бу эсерде оккупация режимни корип кечирген ве бунынъ ичюн де ватангъа севги, душмангъа нефретлери арткъан къырымтатар халкънынъ дженктен сонъки омюрини косьтере. Бундан сонъ басылгъан «Не ола шу дюньягъа?», «Бааръ танында» адлы повестьлери, «Экинде бир тикен» ве дигер икяелери де адамлар арасындаки ахлякъ меселелерине аиттирлер.

«Черик асыр сонъ» адлы повестинде – дженк йыллары эджнебий мемлекетке тюшкен адамнынъ такъдири тасвирлене. Раим Тынчеров айны шу

эсерни яраткъанда психология джеэттен терен бильгили инсан олгъаныны окъуйджыгъа еткизе. Муэллиф къараманларнынъ психологиясыны косътергенде эки нокътайы назаргъа эсаслана: биринджи – бу эсерге аналитик янашувдан ибареттир (дуйгъу, тюшондже); экинджи – бу эсерге динамик янашувдан ибареттир (арекетлер). Бу эсер терен психологик ве фельсефий услопте язылгъандыр. Эсернинъ эсас гъаеси – Совет къурумынынъ капитализм къурумындан устюнлигини, онынъ парлакъ келеджегини тасдыкъламакъ, амма бу фикирлер о девирде эсерге къыймет кескен фикирлер олып, эсернинъ эсас гъаеси четте къала. Эсерни теренден окъугъан сонъ гъаеси башкъаджа корюне – бу насыл къырымтатар халкънынъ гъурбетликте тюрю мемлекетлерде омюр кечиргенлери. Баш къараман Ислямнинъ такъдиринде бутюн миллетнинъ такъдири коръсетиле. Муэллиф Ислям Сакинер (аслы сой ады Аблаев) образынен озюнинъ тюшонджелерини, къасеветлерини, омюринде олып кечкен вакъиаларыны окъуйджыгъа еткизе. Муэллиф къараманнынъ ички дюньясыны теренден анълатмакъ макъсады иле баш къараманнынъ симасыны бойле такъдим эте: «Алчакъ бойлу, эсмери бир адам. Агъыр беден азабы ве ондан даа агъыр джан азабы Ислямнинъ вакъытынен назик, юфкъа юзюни къабукъ киби къурутып, бурюштирип ташлагъан, узун кирпичли, сырлы козьлерини къор парчачыкълары киби сёнюктирген» [4, с.127-128].

Языджы окъуйджыгъа Ислямнинъ гъурбетликте яшап, чокъ азаплар чеккен, хорлангъан, амма эписи бир о, бир кунъ, мытлакъа Къырымгъа къайтаджагъына умютини джоймагъаны акъкъында тарифлей. Муэллиф эсернинъ башындан окъуйджыгъа муим, терен фикир еткизе- умютни джоймагъан адам ниетине иришир. Эсер девамында исе шу фикирни исбатлай.

Ислямнинъ рухий дюньясыны айдынлатмакъ ичюн, языджы халкъ агъыз яратыджылыгъынен къуллана, баш къараманнынъ ички монологларыны киръсете: «Бир группа туристлернен берабер Ватангъа къайткъанда, Ислям Сакинернинъ мийинде бир сыра фикирлер пейда ола: – Сувгъа тутулсам

тутулайым да, баре атештен кьуртулайым,-деп мемлекетлер кечип, юртуна кельди...» [4, с.125].

«Эрте оньмагъан – кеч оньмаз, кеч оньмагъан – ич оньмаз – дей.» [4, с.124]. Бу ёлджулыгъыны Ислям кунешли, севинчли, уютли бир эшкынен озю азырлай. Ислям – намуслы, тербиели, эмексевер, мераметли, алидженап инсан, онынъ джаны омюрнинъ огъурсызлыкъларына сувукъ янашмагъа алыштырды – анълата яzydжы.

Диалогларгъа дикъкъатымызны джелъп этсек, корюне ки, Ислям озь ишине джиддий янаша. Эгерде башкъа адамлар, яни экимлер, олгъан бильгилеринен сынъырлансалар, Ислям чокъ окъуй, башкъа зенаатдашларынен акъыл таныша, бильгилеринен пайлаша. Яzydжы баш къараманны бильгили, озь зенаатында мутехассыс оларакъ косътере.

Бутюн эсер девамында къараманнынъ лакъырдысына ве лакъырдынынъ телляфузына буюк эмиет бериле, чюнки адамнынъ сесини. лафыны эшитип, психологиясыны, табиатыны бильмек мумкюн. Ислямнынъ лакъырдысы джиддий, тынч, сабырлы, юваш, башкъа инсанларны урьмет эткен, озь ниетине еткен бир инсан оларакъ тасвирлене. Онъа котеренки сеснен лаф этмек аит дегиль. Эр бир раст кельген меселени, о баштан анъламагъа арекет эте, тек сонъ озь фикирини бильдире. Эсер девамында Ислям индже дуйгъулы, терен тюшюнджели, тувгъан ватанына садъкъ къалгъан адам иле корьсетиле.

Яzydжы баш къараманнынъ ички дюньясыны толу дереджеде ачмакъ ниетинен табиат вастасынен къуллана. Эсерде табиат манзаралары ярдымынен яzydжы къараманнынъ къасеветлерини, тюшюнджелерини, уют ве ниетлерини, арзуларыны ве, ниает, истегенине иришкенини корьсете: «Ислям юртуны тоя-тоя корип бармакъ ичюн, поезднен ёнеди. Ёлда пенджеренден козь алмады. Кениш тарлаларны, тоз-думан къопарып, сап сюреяткъан тракторларгъа, койлерге, тарлада чалышкъан адамларгъа, эвлерине бакъып юрегинден севинди. [4, с.146]. «Ислям тарлада озюни гурь откъа атты, къокъулы, тазе ешилликте, даа янъы туварылгъан ат киби, сефалы-сефалы авнады, чапып барып, гамаккъа узанды, дерсинъ дуюлыр-дуюлмаз

нефес алып, шувултысыз, тепренген япракъларгъа бакъа-бакъа, шифалы, нурлы, саф авада ятты» [4, с.171-172].

Языджи буюк усталыкънен инсаннынъ психологик джеэттен деньишмесини корьсете. Ислям Ватангъа къайтар экен – озюни сербест, бахтлы оларакъ сезе, ве омюринде олгъан окюнчлери унутыла. Чюнки ниетине иришкен инсанда тек мусбетлик, тек къуванч ола билир – деген фикирни раим Тынчеров окъуйыджыгъа еткизмеге арекет эте.

Раим Тынчеров Ислямнынъ такъдири узеринде бутюн къырымтатар халкънынъ такъдирини, узун ве агъыр ёл девамьнда халкънынъ нокътаи-назарлары, дюньябакъышлары деньишкенини косьтере. Къараманнынъ миллий мизаджы чешит ёллар иле косьтериле, халкънынъ омюри иште, аркетте, фикирлешювде толу акс эттириле. Халкъымызнынъ омюринде инсанлар арасьнда ахлякъ джиддий ерини тута. Ахлякъ мевзусыны окъуйыджи монологларда, субетлерде, хатиравларда коре биле.

Муэллиф халкъымызнынъ ахлякъий темизлигини, ватангъа садькъылыгъыны ве ватан душманларына мунасебетте чексиз, сынъырсыз нефретини буюк бир усталыкънен ве къандырыджи суретте косьтермеге наиль олды. Саде бир мевзу узеринде язылгъан бу эсерде муэллиф девирнинъ озюне хас чизгилерини усталыкънен косьтере бильди.

Къулланылгъан эдебият:

1. Бекиров Д. Къырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгъы. Хрестоматия. – Ташкент: “Укъьитувчи”, 1991. – 248 с.
2. Болат Ю. Бизим Раим // Ташкент: “Ленин байрагъы”. – 1969. – № 22.
3. Болат Ю. Раим Тынчеров // Ташкент: “Ленин байрагъы”. – 1978. – № 16.
4. Валеев Д.Н. Три лика. – Москва: Мысль, 1990. – 272 с.
5. Дерменджи А. Р.Тынчеровнынъ омюри ве иджады// Ташкент: “Ленин байрагъы”. – 1975. – № 26-28.
6. Ковалёв А. Г. Психология литературного творчества // Ленинград: изд-во Ленинградского университета. – 1960. 136с.

7. Меметов А.М., Меметов И.А., Усеинов Т.Б., Сухоруков А.Н. Развитие востоковедения в Крыму (XI-начало XX века). – Симферополь: ИТ “АРИАЛ”, 2019. – 180 с.
8. Тынчеров Р. Сайлама эсерлер // Ташкент : Гъафур Гъулям адына эдебият ве санаат нешрияты. – 1970. – 192 с.
9. Усеинов Т.Б. Бедий эсер талилининъ принципери ве усуллары меселесине даир // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 86. – С.105-107.
10. Усеинов Т.Б. Размышления о поэзии Крымского ханства / Сборник статей. – Симферополь: Оджакъ, 2005. – 164 с.
11. Фазыл Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. – Акъмесджит: “Къырымдевокъувпеднешир”. – 2001. – 635 с.